

УДК 930(477)"1918/1919"

В. М. ВОРОНІН*

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ТА ДИРЕКТОРІЇ УНР ЩОДО СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ

Досліджено історію системних пропозицій стосовно створення нагородної системи гетьманської Української Держави, підготовлених комісією Головного штабу під керівництвом полковника Галича, їх детальний зміст, а також історію створення нагородної системи Директорії Української Народної Республіки, зокрема нереалізовані проекти, що готувалися у Військовому міністерстві та в інтендантському відділі Генерального штабу.

Ключові слова: Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського; нагородна система; сотник Борис Монкевич; Головний штаб; комісія полковника Галича; Директорія Української Народної Республіки; відзнаки Республіки та Слави України; Залізний хрест; орден Визволення; Генеральний штаб; Військове міністерство; нагородні статuti.

Керівництво УНР періоду Центральної Ради, незважаючи на постійні гучні заяви щодо державотворення, не зробило жодного кроку у напрямі створення власної нагородної системи, що неодмінно в усі часи було не тільки невід'ємною, але й вкрай важливою справою будь-якої державності.

Перші спроби створення вітчизняної нагородної системи були здійснені лише в період Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Підготовлений у цей час проект створення за європейськими зразками нагородної системи не був реалізований зовсім не з вини його розробників та керівництва гетьманської держави. Підняте Директорією за негласної, але дуже активної підтримки більшовиків збройне повстання проти законної влади поклало край існуванню Української Держави, а разом з тим і розробленню проектів нагородної системи, до реалізації яких залишилося тоді зовсім небагато часу.

Найповніше проект нагородної системи Української Держави описаний у рукописі колишнього сотника гетьманської армії Бориса Монкевича під назвою "Організація регулярної армії Української Держави 1918 року", який зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів¹. Про це унікальне історичне джерело вже йшлося у дослідженні "Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини"², а ще раніше – у тритомнику "Нагороди України. Історія, факти, документи", що вийшов друком у 1996 році³.

---

* *Воронін Віктор Миколайович* – кандидат історичних наук, перший заступник Голови Державної архівної служби України.

Однак значення цього архівного документа для розуміння генези нагородної системи України, на нашу думку, настільки важливе, що він потребує більш докладного розгляду, ніж у зазначених працях.

На жаль, про автора цього фундаментального дослідження практично нічого невідомо крім того, що він був на службі в армії Української Держави. Узявши до уваги його надзвичайно велику обізнаність, можна стверджувати, що він якийсь час служив в одному з вищих керівних органів українського війська – особистому штабі гетьмана, Головному штабі (менш вірогідно – у Військовому міністерстві) й зміг вивезти в еміграцію деякі документи щодо створення Збройних Сил Української Держави. Враховуючи величезну кількість фактологічного матеріалу у праці Б. Монкевича, вкрай важко уявити, що він міг зібрати його в еміграції самостійно чи навіть за розрізненими архівами гетьманців (всі головні архівні джерела з цього питання залишилися в Радянській Україні).

Б. Монкевич хотів, щоб його рукопис був надрукований, і з цією метою надіслав його влітку 1938 року з Варшави, де проживав в еміграції, до відомого львівського видавництва “Червона Калина”. У супроводньому листі редактору видавництва він написав: “Надсилаючи мою працю “Організація регулярної армії Української Держави 1918 року” прошу її надрукувати на сторінках “Літопису Червоної Калини”⁴. У видавництві відразу зрозуміли значення цієї праці, про що свідчить резолюція редактора “Негайно відписати!”⁵.

Після цього редакція відповіла автору, що “радо вмістить цю Вашу працю”⁶, й рукопис почали готувати до друку на сторінках “Літопису Червоної Калини” в наступному році, однак його виходу у світ перешкодили події вересня 1939 року. Праця сотника зберігалася в архіві донині, й викладений у ній проект створення нагородної системи Української Держави так і залишився невідомим дослідникам до часів незалежності.

Б. Монкевич у своєму рукописі чітко наголошує на тому, що початок створення державної нагородної системи України став можливим виключно завдяки тому, що в Україні замість не здатної до державотворення Центральної Ради влада перейшла до обраного на з’їзді хліборобів гетьмана Павла Скоропадського (альтернативою цього було введення прямого окупаційного правління німецького та австро-угорського командування на території України).

При цьому автор розглядав (на що мав достатні підстави, враховуючи тогочасну ситуацію в Україні та стан розробки нагородної системи саме в структурі Головного штабу) державну нагородну систему виключно як складову частину будівництва Збройних Сил. Це стосується навіть й державних відзнак, що не мали суто військового характеру, але вони все одно розроблялися саме в структурі Головного штабу.

Стан справ, за яких стала нарешті можлива розробка повноцінної нагородної системи України, Б. Монкевич охарактеризував наступним чином: “29 квітня 1918 року на Всеукраїнському Хліборобському З’їзді, що відбувся в Києві при участі 8.000 осіб, був проголошений Гетьманом Всієї України генерал Павло Скоропадський. До нього і перейшла вся влада в Україні, репрезентована досі Центральною Радою. Республіка перестала існувати, її замінила монархія.

Згідно з законом про тимчасовий державний устрій України, Верховним Вождем Української Армії і Флоту став Гетьман Павло Скоропадський. Розуміючи, що підстава і запорука існування Української Держави це армія, гетьман, як визначний військовий діяч, звернув свої турботи головно на організацію регулярної української армії на загальноприйнятих в європейських державах основах та озброєної згідно найновішим вимогам військової техніки, а також на утворення сильного флоту на Чорному морі.

Але факт окупації України арміями Осередніх Держав не давав в тій справі Гетьманові вільної руки...

Діставши від попереднього Уряду незначну військову спадщину Гетьман з перших же днів приступив до продовження підготовчої праці до формування регулярної армії, відкидаючи в основі той міліційний принцип організації війська, що мав прихильників серед чільних військових попереднього Уряду”⁷.

Можна констатувати, що відкидаючи збанкрутілий міліційний принцип формування Збройних Сил, гетьман логічно прийшов до висновку щодо необхідності створення нагородної системи, яка є обов’язковою саме для регулярної армії.

А в тій вкрай складній ситуації (що однаково стосувалось як зовнішньої, так і внутрішньополітичної боротьби), в якій знаходилась новостворена Українська Держава, введення такого важливого заохочення для військових, як державні нагороди, мало принципове значення.

Тому цілком логічним було створення саме при Головному штабі “Комісії по виробленню військових орденів”. Комісію очолював полковник Галич, а її членами стали відомі діячі мистецтва В.Модзалевський та Г. Нарбут⁸. Функції останніх явно обмежувалися лише розглядом зовнішнього вигляду державних нагород, тому головним творцем проекту нагородної системи Української Держави слід вважати саме полковника Галича.

Б. Монкевич так описує вироблений комісією Головного штабу остаточний варіант нагородної системи, яка складалась з двох типів державних нагород – хрестів і власне орденів:

“Залізний хрест” – за визвольну боротьбу

Орден Князя Ярослава Мудрого – за заслуги на громадському полі

Орден св. Ольги – за заслуги жінок на громадському полі

Хрест св. Князя Володимира Великого – за державну цивільну службу.

Орден св. Архистратига Михайла – за військову хоробрість /як рос. Юрий-Победоносец/

Хрест і Зоря Слави і Відродження України”⁹⁹.

Як можна бачити з цього проекту, фактично компетенція комісії була значно ширшою, ніж випливало з її назви. У проекті затверджувались критерії, згідно з якими мали нагороджувати орденами князя Ярослава Мудрого, святої Ольги, святого князя Володимира Великого та Хрестом і Зорею Слави і Відродження України – з шести запропонованих комісією державних нагород три було суто цивільними, а однією могли нагороджуватися як військові, так і цивільні. Тобто можна констатувати, що мова йшла про створення державної нагородної системи Української Держави в цілому.

Якщо проаналізувати сутність запропонованої нагородної системи, то зрозуміло, що вона (як і Збройні Сили Української Держави в цілому) була створена, за словами Б. Монкевича, на “загальноприйнятих в європейських державах основах”. У той же час вона принципово не відрізнялася й від старої нагородної системи Російської імперії (звернемо увагу на пряме посилання на російський орден святого великомученика Георгія), яка також була побудована за європейськими принципами.

Єдине, що відрізняє проект нагородної системи від нагородних систем, які діяли на той час у європейських державах, та старої нагородної системи Російської імперії, це її надзвичайно спрощений вигляд (хоча й повністю зберігає головні принципи побудови).

Останнє, безумовно, пояснюється тим, що в складних умовах існування Української Держави в 1918 році була потрібна саме гранично спрощена нагородна система, яку можна було б негайно ввести у дію без складних процедур.

Напрацювання у сфері створення власної нагородної системи періоду Української Держави були достатньо ефективно використані у часи Директорії УНР.

Для Директорії питання створення власних державних нагород набуло особливо великого значення враховуючи, що УНР весь час свого існування перебувала у стані війни відразу з кількома противниками. Тому нагороди повинні були стати не тільки вагомим знаком державної незалежності, а й надзвичайно важливим заохоченням для війська. Однак, незважаючи на постійну й досить послідовну роботу у цьому напрямку керівництва УНР та розробку відповідних детальних пропозицій, до кінця Громадянської війни нагородна система так і не була створена. Отже, дослідження роботи у нагородній сфері Директорії УНР являє собою не тільки історичний інтерес – значною мірою ці проекти (як і проекти гетьманського періоду, про які йдеться у руко-

писі сотника Бориса Монкевича¹⁰) вплинули й на створення нагородної системи незалежної України.

Як сказано в фундаментальній праці з історії вітчизняної фалеристики “Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини”: “...розуміння необхідності створення власної повноцінної нагородної системи з різних за статусом нагород (орденів, хрестів, медалей тощо) визрівало поступово, зі становленням незалежної України, розбудови її державних інститутів, включаючи в першу чергу ті, що повинні відповідати за створення й функціонування нагородної системи”¹¹.

Сумні уроки Центральної Ради були сповна враховані Директорією, і це спонукало її керівництво активно зайнятися створенням власної нагородної системи.

Після антигетьманського перевороту і приходу до влади Директорії перед новою владою також постало (з тих же самих причин, що й в гетьманській Українській Державі, яка перестала існувати) на порядку денному питання створення власної нагородної системи. Про те, яке значення надавалося цьому керівниками Директорії, свідчить той факт, що вже 10 січня 1919 року уряд Директорії (Рада Народних Міністрів УНР) ухвалив рішення про заснування перших нагород новоствореної республіки – відзнак Республіки та Слави України.

При цьому очевидно, що за основу нагородної системи УНР була взята розроблена раніше гетьманська система, але вона була ще додатково спрощена, навіть у порівнянні з нагородним проектом сотника Б. Монкевича. Таке граничне спрощення пояснюється тим, що становище УНР порівняно з Українською Державою було ще більш складним і уряд вкрай потребував створення власних нагород для відзначення військових та своїх найвідданіших прихильників. Зрозуміло, що проста нагородна система надавала можливість запровадити нагороди набагато швидше.

Про терміновість цих дій свідчить, перш за все, той надзвичайно красномовний факт, що не були розроблені навіть найкоротші статuti запроваджених відзнак Республіки та Слави України. Також не був навіть ескізно розроблений і зовнішній вигляд новостворених нагород. Фактично Директорія затвердила лише назви нових державних нагород, однак і це був важливий крок з огляду на те, що гетьман Павло Скоропадський з квітня до грудня 1918 року так й не пішов далі розроблення проектів.

Тому майже відразу після постанови Ради Народних Міністрів – 24 січня 1919 року Директорія прийняла спеціальний закон, що регулював головні питання створюваної нагородної системи.

Про значення цього закону свідчить, зокрема, те, що його підписало фактично все керівництво Директорії. Під законом стоять підписи Голови Ради Народних Міністрів В. Чеховського, за військового міністра начальника канцелярії Військового міністерства отамана Галкина.

Затверджений закон “іменем Української Народної Республіки” був Головою Директорії В. Винниченком, членами Директорії Петлюрою, Андрієвським, Макаренком, членом-секретарем Ф. Швецем та посвідчений в.о. державного секретаря М. Корчинським¹².

Нагородний закон, хоча і був дуже коротким, лише чотири пункти, але при цьому регулював основні складові новостворюваної системи державних нагород.

Пункт перший регулював носіння нагород колишньої Російської імперії. Ним було заборонено “ношення на території Української Народної Республіки як орденських, так і інших зовнішніх відзнак бувшої Російської держави, за винятком Георгієвського хреста та Георгієвської зброї”¹³.

Звернемо особливу увагу на те, що за загальної заборони носіння нагород колишньої Російської імперії винятком становили лише Георгієвські хрести (зрозуміло, що мався на увазі як офіцерський орден Святого Георгія, так і знак ордена Святого Георгія, яким нагороджувалися солдати та унтер-офіцери) та зброя. Це було зроблено з тією метою, щоб в армію Директорії йшли військові з цінним досвідом Першої світової війни, для яких було важливо збереження права на носіння найбільш шанованої в Російській імперії бойової нагороди.

Другим пунктом встановлювалася особлива відзнака за участь в антигетьманському повстанні, що повинно було згуртувати навколо Директорії найвідданіших її прихильників. Як було сказано, встановлювалася “зовнішня відзнака” “на пам’ять останньої боротьби з гетьманом та його урядом” та надавалося “право носіння її всім, хто брав ту чи іншу участь у цій боротьбі”¹⁴.

Третім пунктом засновувалася власне перша державна нагорода УНР двох ступенів для нагородження як цивільних, так і військових. Як було сказано: “Встановити особливу відзнаку Республіки двох ступенів для тих громадян України, котрі особливо відзначилися своєю працею по відродженню України як в останній боротьбі проти гетьмана та його уряду і за весь час відродження Української Народної Республіки”¹⁵.

Четвертим пунктом встановлювалася суто військова нагорода за відзнаку в бою (фактично вона була аналогом російського Георгієвського хреста, яким у білих частинах продовжували нагороджувати у Громадянську війну). Як було сказано: “Встановити відзнаку Слава України двох ступенів для тих старшин і козаків, котрі виявили своє лицарство в бою”¹⁶. Відзначимо при цьому, що на відміну від Георгієвських нагород Російської імперії відзнака Слава України не поділялася на офіцерську (старшинську) та солдатську, що повинно було додатково засвідчити демократизм влади Директорії.

Також слід звернути увагу на те, що у законі Директорії немає взагалі слова “орден”, хоча засновані нею нагороди Республіки та Слави України повністю підпадають під цю дефініцію. Замість цього вико-

ристовується лише назва “відзнака”. Це також пояснюється намаганням Директорії будь-що підкреслити свій демократизм, враховуючи, що революційна пропаганда зробила у свідомості більшості населення ордені однією з головних ознак “старого режиму”.

Цей закон започаткував створення нагородної системи УНР, й вона, незважаючи на вкрай важкий період Громадянської війни, розвивалася й далі.

Але закон від 24 січня так і залишився на папері – визначені у ньому відзнаки не були вироблені, їх статuti не розроблені, а жодного нагородження так й не відбулось. Це можна пояснити не тільки ситуацією Громадянської війни з постійною зміною лінії фронтів, але і тим, що керівництво УНР розуміло недосконалість закону та необхідність вироблення досконалішої моделі (в тому числі її наближення до установлених європейських фалеристичних стандартів).

Зрозуміло, що в умовах, коли головним для існування УНР була перемога на фронтах, вся увага приділялася саме заохоченню військових.

Показово, що, як і раніше в Українській Державі, розробка нагород (бойових хреста та медалі, що було кроком до повернення традиційної нагородної системи) була доручена військовим. З квітня 1919 року ця робота виконувалася в інтендантському відділі Генерального штабу та 1-му відділі Персональної управи (займалася кадровими питаннями командного складу)¹⁷.

Спочатку розробниками було запропоновано Головному отаману С.Петлюрі заснувати як військові відзнаки – орден Святого Архистратига Михаїла двох ступенів, згодом назва була змінена на Визволення України. Однак С. Петлюрою назва не була прийнята, що змусило розробників знову повернутися до визначеної в законі від 24 січня назви – Республіки.

При цьому розробники підкреслювали в своїх проектах, що ця відзнака буде мати статус виключно бойової нагороди.

Проект статуту “бойової відзнаки Республіки” двох ступенів було остаточно складено у липні 1919 року, а докладний опис нагороди – в серпні того ж року.

Статут бойової відзнаки був виписаний докладно, і слід констатувати, що він повністю відповідав європейській нагородній практиці, практично нічим не відрізнявся від статусів аналогічних бойових нагород європейських держав того часу. Разом з тим не можна не помітити значну подібність статуту нагороди до Георгіївського статуту Російської імперії.

У статуті особливо підкреслювалось, що бойова відзнака Республіки “буде перед світом на всі часи доказом особистих бойових відмін та хоробрості за волю і національність Української Народної Республіки”.

При цьому всі нагороджені цією відзнакою автоматично отримували звання “лицаря відзнаки Республіки”¹⁸.

Днем утворення відзнаки пропонувалося проголосити 22 січня на честь “сполучення Західної і Наддніпрянської України в єдину Велику Соборну Україну”. Зазначалося, що цей день повинен святкуватися щорічно у “всіх військових частинах і інституціях”¹⁹.

Як і в попередніх нагородних проектах Директорії, збереглося положення про те, що нагородою однаково “ушановуються старшини та козаки”²⁰.

У проекті статуту принципово визначалося, хто саме може бути нагороджений цією відзнакою: “Ні попередні заслуги, ні одержані в боях рани не приймаються на увагу при вшануванні відзнакою Республіки, ушановується цією відзнакою виключно той, хто не тільки обов’язки свої виконував у всіх по урочистій обіцянці, честі і долгу, але крім того виявив себе на користь і славу України особливою відміною”²¹.

Надалі ці “відміни” детально у статуті конкретизувалися наступним чином: “Хто, зневаживши очевидну небезпеку і вказавши сміливий приклад не боязкості, присутності духа і самопожертвованості, учинить визначний військовий подвиг, увінчаний повним успіхом і давший явну користь нашому війську. Подвиг цей має бути виявлений або по розпорядженню вищого начальства або по власному умовлянню (власній ініціативі)”²².

Прикметно, що у статуті робляться красномовні зауваження з метою не дати розвинутися у війську анархії та самовільним, нехай і хоробрим виступам (що було на той час надто актуально): “...дисципліна є душа військової служби...всякий вчинок, її порушаючий, не користь і славу, а шкоду і сором приносить. По цьому, коли, виказуючи значений подвиг, він розірве загальний зв’язок подій, головним воєначальником вироблених, при тім зі згубленим виходом, то не тільки позбавляється всіх прав на одержання відзнаки Республіки, але вкупі з тим, як поручитель дисципліни, віддається під військовий суд”²³.

У другому розділі статуту у 49-ти пунктах надзвичайно докладно (як раніше у Георгіївському статуті) “по всіх родах зброї взагалі розписується, за які саме військові подвиги старшини та солдати нагороджуються бойовою відзнакою (як приклад – у п. 18 сказано “хто особисто, з небезпекою для життя, вибухами або іншим робом виб’є ворога з бліндажів, казематів, контрмінних галерей, капонірів або інших оборонних будівель”)²⁴.

Розділ другий не менш докладно визначає порядок нагородження, і визначений порядок нагородження надзвичайно подібний до поданого у Георгіївському статуті. Явно за зразком Георгіївської думи пропонувалося з “7 лицарів відзнаки Республіки” утворити Раду “для розгляду представлень по нагородженню відзнакою Республіки”²⁵.

Також зазначалося, що “після вирішення і ухвалення Радою представлень на осіб, котрі будуть визнані поважними нагородження відзнакою Республіки, такі представлення, з закінченням Ради, надсилаються до Головного штабу для складання наказу війську Української Народної Республіки”²⁶.

У четвертому розділі також дуже детально визначалися “особливі права та переваги” нагороджених, що робило статут повністю завершеним.

24 серпня 1919 року Головним управлінням Генерального штабу був запропонований проект опису нагороди, що мала вигляд прямого хреста із окисованого заліза, у центрі якого з обох боків круг, покритий блакитною поливою²⁷.

Одночасно було запропоновано і медаль Республіки чотирьох ступенів, що повинна була стати бойовою відзнакою нижчого рівня.

В пояснювальній записці від 14 липня 1919 року за підписом начальника Головного управління Генерального штабу про згадану медаль було сказано наступне: “Медаль кожного ступеня відрізняється між собою як по металу, з котрого вона зроблена, так і по своєму зразку. Вибрані зразки медалей містять в собі ідею поступового переходу від 8-мигранного багатоугольника (4-а ступінь) до хреста з широкими кінцями (1-а ступінь), маючи на увазі, що слідує, більш висока нагорода відзнака “Республіки” є теж хрест, але ще більш рельєфний і більш відрізняючийся від проєктуємих зразків медалей”²⁸.

Однак і цього разу запропонований проект не був реалізований – через складну ситуацію на фронті.

За участь у важких боях армії УНР наприкінці 1919 – початку 1920 року Директорія хотіла запровадити спеціальну відзнаку “За зимовий похід і бої”, розробкою якої займалася Пенсійна управа Військового міністерства. Остаточний проект нагороди, яка отримала офіційну назву Залізного Хреста, був затверджений одночасно з орденом Визволення 19 жовтня 1920 року, коли вже Директорія була витіснена червоними військами з української території.

Як було сказано у Наказі Головної команди війська УНР (за підписом Головного отамана Петлюри і в.о. військового міністра генштабу генерал-поручника Галкіна) про встановлення в армії ордена Визволення і відзнаки Залізний хрест: “Трьохрічна безупинна боротьба кращих синів нашого народу з ворогами самостійності нашої держави заслуговує вищої похвали й невідкладно вимагає особливого відзначення тих із них, які своєю хоробрістю в боях або енергією та неустанною працею принесли визнану користь для держави. Для здійснення цього завдання в Українській республіканській армії встановлюються ордени 1. Визволення й 2. Відзнака Залізного хреста, статuti яких до цього додаються”²⁹.

У цьому ж документі встановлювалось взаємне старшинство орденів:

- а) орден Визволення 1-го ступеня;
- б) орден Визволення 2-го ступеня;
- в) відзнака Залізного хреста.

Одночасно зазначалося, що “відзнакою Залізного хреста можуть бути нагороджені по присуду Ради Залізного хреста особи, які брали участь в поході з грудня по 6 травня 1920 р., незалежно від нагороди другими орденами”³⁰.

Слід особливо відзначити, що вперше у нагородній практиці України було порушено питання про нагородження державними відзнаками іноземних громадян, що було значним кроком уперед в розвитку нагородної системи. Згідно з положенням підписаного наказу: “Приймаючи на увагу можливість нагородження зазначеними вище орденами не тільки військових, а й цивільних, а також підданих інших держав, – військовому міністру одночасно з цим подбати про проведення статутів через Раду Народних Міністрів”³¹.

Разом з наказом також були прийняті статuti орденів Визволення і відзнаки Залізного Хреста.

Що стосується відзнаки Залізного хреста, то звертає на себе увагу, що в положенні особливо відзначається можливість нагородження нею жінок з військового медичного персоналу (що було абсолютною новиною в нагородній системі України): “Сестри-жалібниці, фельдшеріці й інші особи-жінки медичного персоналу отримують жетон (такий же хрест, але зменшений в три рази, який носить в розетці жовто-блакитного кольору); жетон дає права й привілеї такі, як і відзнака Залізного хреста”³².

Як і в попередніх нагородних проектах Директорії, був чітко прописаний порядок нагородження. Згідно з ним відзнака давалася виключно за затвердженням спеціально створеної ради Залізного хреста. Рада Залізного хреста складалась з представників від частин, що брали участь в поході, старшин та козаків по одному від полку, за обранням учасників походу. Ради для козаків збирались при дивізіях, а для старшин – при штабі армії.

Також вперше в нагородній справі визначався кодекс поведінки нагороджених, які за його порушення могли бути “притягнуті до відповідальності” (тобто фактично йшлося про позбавлення отриманої нагороди). Згідно з п. 4 Розділу II: “Особи, що мають Залізний хрест повинні стежити за тим, щоб жоден лицар цього хреста не заплямував козацької честі. Кожен лицар, що зробив ганебний вчинок, притягується до відповідальності радою по заяві хоч би одного лицаря”³³.

Надзвичайно ретельно у положенні були виписані права і привілеї нагороджених відзнакою. Потрібно наголосити, що цей розділ складався з 37 пунктів, серед них були пункти, які стосувалися прав і привілеїв родин нагороджених.

Так, гарантувалося, що дружини лицарів після смерті чоловіка одержують пенсію в розмірі, яку отримували померлі чоловіки або яка належала їм впродовж одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах. Крім того, дружина лицаря та його діти до повноліття забезпечувались безкоштовним лікуванням у державних та громадських лікарнях.

Ще більшої уваги заслуговує і затверджений статут ордена Визволення, що став першим орденом УНР.

Вивчаючи затверджений статут, не можна не помітити, що він багато в чому схожий з проектом ордена Республіки, що розроблявся раніше.

При цьому, як і раніше в статуті ордена Республіки, відчувається значна схожість зі статутом ордена Святого Георгія-Победоносця, що цілком логічно. Більшість старшинського складу армії УНР походило з офіцерів колишньої Російської імператорської армії, і для них була зрозуміла логіка створення нового бойового ордену.

Статут ордена Визволення складався з шести наступних розділів: Загальні положення; Порядок нагороди і нагородної ради; Хто й за що може бути нагороджений орденом Визволення; Про привілеї лицарів ордена Визволення; Опис ордена Визволення; Положення про печатку ордена Визволення³⁴.

У статуті підкреслювалося, що орден Визволення (як і колись хрест Святого Георгія-Победоносця) “має свідчити про високу хоробрість і бойові відзначення військовослужачих”³⁵.

Надзвичайно схожий (фактично ідентичний) з Георгіївським статутом і наступний пункт: “Орден Визволення встановлюється для нагородження начальників всіх ступенів (старшин і козаків) за виявлені ними в військовий час зі своїми частинами вчинки хоробрості, мужності і розпорядності і вояків всякої ранги за виявлені ними у військовий час вчинки персональної хоробрості й мужності”³⁶.

Згідно зі статутом, для нагородження орденом Визволення утворювалася Вища нагородна рада для розгляду подань. Відзначалося, що надалі в раді “з 7 лицарів цього ордена по призначенню головного отамана” головує член, обраний самою радою³⁷.

Також передбачалося, що “в надзвичайних випадках, коли відзначення старшин та козаків виявлені в яскравій і повній мірі на місці самого бою і не виникає сумніву відносно нагородження вчинка орденом, то воно може бути зроблено по докладу командуючого армією персонально Головним отаманом без попереднього розгляду у Вищій нагородній раді з видачею самої нагороди на місці бою”³⁸.

Передбачалося і питання перших нагороджень, до того, як буде утворена Вища нагородна рада: “Перші нагородження до утворення необхідної при Вищій нагородній раді кількості лицарів ордена, провадяться владою Головного отамана Українського республіканського

війська з числа тих осіб, які виявили в Дієвій армії особисті бойові відзначення”³⁹.

Було ретельно деталізовано, хто саме і за які подвиги може бути нагороджений. Крім того, що цьому було спеціально присвячено аж 35 пунктів статуту, давалося і визначення головного принципу нагородження: “При нагородженні орденом Визволення не звертається уваги ні на відзначення в минулих війнах у складі чужих армій, ні на високі ранги. Нагородження вимагає не тільки того, щоб нагороджуємий виконував свої службові обов’язки згідно з урочистою обіцянкою, з вимогами військової честі і морального зобов’язання, відзначився, може й несподівано для себе, яким-небудь славетним вчинком, але щоб носив в собі серед інших чесно ще й деякі душевні якості, нерозлучно зв’язані зі здібністю до високих подвигів, як, наприклад, зневажання явної небезпеки та хоробрість, сміливість та відвага, присутність духу та рішучість, само офіра та самовідречення, здатність до проявлення власної ініціативи, коли того вимагається, вірність до України й любов до Батьківщини та до військової слави, дисциплінованість та відданість своїй справі”⁴⁰.

Можна констатувати, що нагородна система (хоча і виключно на папері, без виготовлення орденських відзнак і проведення реальних нагороджень) була створена Директорією УНР на основі напрацювань доби Української Держави лише наприкінці 1920 року.

¹ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22.

² Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004. Книга перша. – С. 57–58.

³ Нагороди України. Історія, факти, документи. (У трьох томах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 1996. Том перший. - С. 55-56.

⁴ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 2.

⁵ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 2.

⁶ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 132.

⁷ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 3–4.

⁸ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 149.

⁹ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 11–12.

¹⁰ ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 6.

¹¹ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. – Вип. 5. – С. 57.

¹² Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. – Вип. 5. – Ч. 75.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 45, арк. 64.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 3, арк. 11.

- ¹⁹ Там само.
²⁰ Там само.
²¹ Там само, арк. 12.
²² Там само.
²³ Там само.
²⁴ Там само, арк. 13.
²⁵ Там само, арк. 14.
²⁶ Там само.
²⁷ ЦДАВО України, ф. 3172, оп. 1, спр. 30, арк. 26.
²⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 316, оп. 1, спр. 22, арк. 2 зв.
²⁹ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 117, арк. 69.
³⁰ Там само.
³¹ Там само.
³² Там само, арк. 70.
³³ Там само.
³⁴ Там само, арк. 3-7.
³⁵ Там само, арк. 3.
³⁶ Там само.
³⁷ Там само.
³⁸ Там само.
³⁹ Там само.
⁴⁰ Там само, арк. 4.

Исследовано историю системных предложений по созданию наградной системы гетманской Украинской Республики, подготовленных комиссией Главного штаба под руководством полковника Галича, их детальное содержание, а также освещена история создания наградной системы Директории Украинской Народной Республики, в том числе нереализованные проекты, подготавливаемые в Военном министерстве и в интендантском отделе Генерального штаба.

Ключевые слова: Украинская Республика гетмана Павла Скоропадского; наградная система; сотник Борис Монкевич; Главный штаб; комиссия полковника Галича; Директория Украинской Народной Республики; отличия Республики и Славы Украины; Железный крест; орден Освобождения; Генеральный штаб; Военное министерство; наградные статуты.

There is researched the history of the systematic propositions on the creation of the award system of the Hetman Ukrainian State; prepared by the Commission of the Main Headquarters under the direction of Colonel Halych; their content, and also the history of development of the award system of the Directory of the Ukrainian Narod Republic; namely unrealized projects, prepared by the Military Ministry and in the Quartermaster Service of the General Headquarters.

Keywords: The Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropads'kyi; the award system; sotnik Borys Monkevych; the Main Headquarters; the Commission of the Colonel Halych; the Directory of the Ukrainian Narod Republic; the distinction of the Republic and Glory of Ukraine; the Iron Cross; the Order of Liberation; the General Headquarters; the Military Ministry; the award statutes.